

ВІДОБРАЖЕННЯ ФОНЕМИ /Р/ У ПАМ'ЯТКАХ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКОГО АРЕАЛУ XVI-XVII СТ.

У статті здійснено спробу на основі аналізу писемних пам'яток Полісся та суміжних територій у XVI-XVII ст. окреслити ареал ствердіння фонемі /р/ і встановити першозвонище інновації.

Актуальною проблемою сучасної україністики є висвітлення генези консонантної підсистеми. Диспалаталізація приголосних на разі не з'ясована. Наукове розв'язання питання твердості/м'якості *p* суттєво доповнить цю лакуну.

Протоукраїнські діалекти успадкували від праслов'янської мови-основи твердий /r/ і м'який /r'/. Проте ще в доісторичну епоху в поліських говірках звук /r'/ утратив м'якість. Підтвердженням цьому слугують написання *a*, у замість *я*, *ю* після *p* у давньоукраїнських рукописах XI-XII ст. [1: 250]. У ранню середньоукраїнську добу (XIV-XV ст.) прикладів із північноукраїнських пам'яток з подібними написаннями стає ще більше [2: 317; 3: 158; 1: 252; 4: 221-222]. Відзначимо, що у волинських (західнополіських) текстах цієї пори дослідники ствердіння *p* відзначають лише спорадично або не виділяють його взагалі: *вradити*, *затраслосє*, *ратуйте* в Четьї 1489, при домінуванні написань з м'яким *p'* [5: 261]; В. Курашкевич відзначав, аналізуючи галицькі та волинські грамоти XIV-XV ст., що сьогоднішня діалектна різниця між північними говорами зі ствердим *p* та південними зі збереженим м'яким *p'* чітко не простежується [6: 95]; при характеристиці фонетичних особливостей Луцького Євангелія XIV П. Бузук нічого не зазначає про написання *p* [7: 114-128].

Факти сучасної лінгвогеографії не можна звести до єдиного пасма ізоглос щодо виявів *p* перед різними голосними. Перед *u<i>i* ізоглоса виразно протиставляє Полісся Середнє і Східне – південна межа на Середньому Поліссі проходить дещо на південь від Коростеня, на північ від Малина; західна по межиріччю Случі та Стиру – решті території *три*^і, *гри*^і*б*, *пр*^і*чи*^і*на*, *ри*^і*бойу* [8, I: к.19; II: к. 15-16]. Перед *a* (незалежно від походження) ті ж поліські говірки об'єднуються із волинсько-подільськими *пража*, *запражу*, *бурак* [8, III: к.18, 79]; приблизно такі ж межі поширення твердості *p* виділяє і М. Никончук *граз* – південна ізоглоса на представленій карті, яка охоплює весь південь Житомирщини, не окреслена [9: к. 23]; *рабка*, *рабчи*^і*к* – південна межа проходить майже по всій Житомирщині, за винятком говірок, суміжних з Вінницькою областю [9: к. 71].

Зауважимо, що в абсолютній більшості випадків у всіх досліджуваних текстах (проаналізовано 185 пам'яток із усіх регіонів Полісся, щоправда, за XVI ст. із Східного Полісся текстів не збереглося) переважає м'яке *p'* у слові *уряд* та похідних. Тільки з твердим *p* відзначено написання слова *ратувати* та похідних.

Досліджувані тексти демонструють вочевидь тверду вимову *p* у повсякденному спілкуванні їх творців (авторів, переписувачів). Абсолютно превалює велярне *p* у відмінкових закінченнях: родовому – *-ра*, давальному – *-ру* та орудному – *-рох*. Найпоследовніше писарі відображають тверде *p* в давальному, де із 37 живань іменників на *-ра* лише у семи випадках маємо *-рю*, причому 5 із них відзначено у західнополіських пам'ятках. Із написань *-ра/-ря-* в середині слів зафіксовано приблизно однакову кількість твердих і м'яких: 34 і відповідно – 41. Наведена статистика стосується передовсім ділових документів із актових книг. Щодо пограничних записів на двох Євангеліях кінця XVI та початку XVII ст., авторами яких є, найімовірніше, вихідці із Західного Полісся, то твердість *p* не виділена взагалі. Єдиний випадок *мерыслоувици*, мабуть, свідчить передовсім про збіг *ы* та *i > u*, а не про твердість *p*. Зауважимо також, що і в західнополіських грамотах початку XVI ст. *p* переважно позначено м'яким. Зокрема, у грамоті 1500 року при передаванні роздільної вимови після *p* ставить писар *ь*: *Григорьевы(м)*, а в інших випадках, наприклад, після *з – ь*: *розьсжд-(л)*. Навіть у пізніших пам'ятках ділового письма трапляються тексти, де палатальність *p'* очевидна. Зокрема в справі за 1593 рік писар послідовно позначає *p'*: *теперь въ маетностяхъ, насъ скарь* (скарай), *Володимерьській*. Щоправда, в інших писарів за цей само рік відображення *p* традиційне, поліське – з відчутною перевагою твердості цього звука. Такі раптові "перепади" при написанні окремих звуків можна прокоментувати тільки за умов, що: 1) справи писали різні писарі; 2) справа представлена в канцелярію із відповідною орфографією, яку місцевий писар не змінив, не адаптував під традиційний узус.

Значно менше відхилень від традиційної орфографії в друкованих творах. Причому, коли автор походив із Полісся, то відсоток передавання велярності *p* у пам'ятці набагато вищий, як, наприклад, в І. Потія, А. Римші, водночас майже не знаходимо відображення твердості *p* в автора "Лї҃карства...", у полемічних творах Клирика Острозького. Цікаво, що в творах Герасима Смотрицького набагато частіше знаходимо тверде *p*, ніж у його сина Мелетія. Проте ця твердість відображена передовсім у кінці слів: *рицера*, *лї҃кара*, *календара*, *кгосподара*, хоч зрідка трапляються написання і з м'яким *p'* в кінці *календаря*. Про велярну вимову Г. Смотрицьким кінцевого *p* можуть свідчити виключні написання з *ь*: *календарь*, *теперь*, *внутри*. Зауважимо, що в досліджуваній пам'ятці графеми *ь* та *ь* передають м'якість/твердість кінцевих приголосних послідовно: *лї҃каръ ... строитель* 31. Усередині ж явно переважають написання з м'яким *p'*: *пор-дку* (3 випадки), *p-дивиши* (4 випадки), *вї҃р-тъ* (3 випадки), *двор-ны*, *изр-дно*, *спр-женую*, *потвар-еть*, *притр-сають*, *оукор-ють*. Поодинокі випадки ствердіння *p* у творах Петра Могили, друкованих у Києво-Печерській лаврі. Із літератури конфесійної найчастіше відображали твердість *p* писарі Житомирського Євангелія та Крехівського Апостола. Значно менше таких написань у Євангеліях В. Негалевського та Пересопницькому. Цікавий у плані

відображення твердості/м'якості *p* Катехізис 1600 року. У мовленні писаря *p*, мабуть, був м'який. Не відзначено жодного випадку *ry* на місці *ri*. Написання ж, що відбивають твердість (їх немало), напевно, слід пояснювати поліським впливом.

Північноукраїнські пам'ятки цього періоду на основі передавання на письмі твердості *p* об'єднуються із білоруськими. Хоч це явище відзначає Ю. Карський у пам'ятках із усієї території Білорусі, починаючи від XIV ст., проте сам учений зауважує, що "всі білоруські говори можуть бути розділені на дві групи: південно-західну – твердоеру та північно-східну – м'якоеру" [10: 307]. Не виключає спільного розвитку ствердіння *p* у північноукраїнських та білоруських говірках П. Векслер, зауважуючи, що у київсько-поліській зоні початки диспалаталізації *p* могли сягати доісторичних часів [11: 202, 203]. Переважно не знають ствердіння *p* перед наголошеними рефlekсами *ě*, *ʼa* та *i*, *u* (<о) західні берестейсько-пінські говірки [12: 100]. Таким чином, ствердіння *p* слід уважати властиво південнобілоруською (праареалом якої були Поприп'яття та Поясельдя або племінні діалекти деревлян і дреговичів) консонантною рисою на всьому південно-західному киеворуському мовному просторі, що протиставлявся м'якоерому континууму: більшість південно-західних архаїчних українських, берестейсько-пінських та м'якоері білоруські (східні райони Вітебщини, Могильовщини та деякі говірки Гомельської області) [13: 109]. Витоки цієї інновації сягають, найвірогідніше, ще передісторичної доби [3: 156-157]. Наразі годі запропонувати більш раціональне пояснення диспалаталізації *p* (як, зрештою, *шпшлячих* та *ц'*), аніж балтським впливом [3: 242]. Пробившись поодинокими написаннями у найдавніших писемних пам'ятках (XI ст.) із теренів Полісся, ця особливість стала домінуючою у канцелярській мові Великого князівства Литовського. Статистика відображення твердості/м'якості *p* у Статуті 1529 року майже повідсотково збігається із наведеною нами у північноукраїнських текстах: *вряд* (1268) – *врад* (49); закінчення -*ра/ря з(с)оря* (17) – *з(с)ора* (74); *ра/ря* в середині слова *порядок* (34) – *порадок* (25) [14]. Ця поліська за постановням особливість згодом домінує у писемних текстах з усієї території Білорусі (навіть у північно-східній м'якоерій), а відтак стає літературною нормою. Така всепоглинаюча твердість *p*, очевидно, в другій половині XVI ст. в більшості регіонів Білорусі стає доконаним фактом. Зокрема, деякі писарі Мінської актові книги за 1582 рік *p* позначають виключно як тверде: *Соломерыцького, Старыхъ Соломерычь, прыхал, врадника, Соломерыцькому при Меньского, прыданым, чотыры, Лазаровичем, прычын* тощо [15: 1-12]. Така ж послідовність щодо відбиття твердості *p* – у "Повісті про Агтілу" [16: 108-199]. Подібних свідчень із північноукраїнських пам'яток ми не знаємо.

На українських теренах тверда вимова *p*, спочатку значно поширилася на південь (непоодинокі написання трапляються в південноукраїнських пам'ятках), проте в процесі становлення української літературної мови, її нормою не стала, залишившись поліською діалектною (пор. ще висновки Ф. Філіна "Географічна компактність твердоерих говорів, поступове затухання твердоерості від основної зони її поширення на північ, схід та південний-схід є аргументом на користь єдності походження ствердіння *p* на східнослов'янському ґрунті. Ствердіння *p*', очевидно, розпочалося в західних діалектах на північ від Прип'яті, звідки досить рано проникло на Правобережну Україну, а в епоху розквіту Литовсько-Руської держави стало поширюватися і в інших сусідніх областях" [17: 318].

Поряд із численними прикладами написань із *-ра-*, *-ру-*, *-ры-* Ю. Карський наводить не меншу кількість прикладів зворотного процесу – відбиття м'якості *p*, переважно поплутування *ry>ri*, і кілька випадків *pa >p-*, *pu >рю*. Допускаючи, що в Літописі Аврамки, писаному в Смоленську, та в перекладах Скорини це могло бути відбиттям живої вимови, проте ніяк цього не могло статися в південнобілоруських – Статуті 1588 р., Катехізисі 1562 р., Євангелії Тяпинського 1580 р., оскільки в живому мовленні мешканців цього краю м'якого *p* уже не було. Ю. Карський вважає, що подібні написання – явище суто орфографічне [10: 310]. Думаємо, що в цьому випадку можна запропонувати й інше пояснення подібних написань. Зважаючи на те, що переважна більшість прикладів ілюструють саме м'якість *p* перед *и* відповідно до етимологічного *ы* – 72 приклади, супроти 12-ти перед *-ю* відповідно до *а*, *у*, не можна цілком заперечувати, принаймні у тих-таки південнобілоруських текстах, звичайного поплутування *ы* – *и*, яке так само часто трапляється і в північноукраїнських пам'ятках. Таке ж співвідношення наводять і дослідник Катехізису 1580 року А. Фаловський: *которіи, добрихъ, которими* і лише *дарь* [18: 38]. Скрупульозні ж статистичні підрахунки написань *p* у Євангелії Тяпинського, наведені І. Климовим, узагалі ставлять під сумнів білоруськість її творця. Такими кількостями вживань м'якого *p*: *-рю* – 11 раз (у досліджуваних нами північноукраїнських пам'ятках не виявлено жодного випадку); тільки написання *трехъ чотырехъ, отворю, ударю*; після *p* абсолютно переважає *и/і*, наприклад, у префіксі *при-* лише в дієсловах *прыпадывали* та *прышоломъ* відзначено твердість, але не відзначено її 486! разів [19: 14-15] – не може "похвалитися" жодна північноукраїнська пам'ятка. Погоджуючись із Євтимієм Карським у тому, що м'якого *p* в поліських говірках у XVI ст. вже не було, все ж цілком можемо допустити, що поліщуки з Пінщини чи Берестейщини знали звук [и¹], перед яким *p* не палаталізувався, чим і пояснюються такі численні випадки *ry>ri* у Євангелії Тяпинського, Катехізисі 1562 року тощо. Надпоправні ж написання *p-*, *рю* відомі і в житомирських книгах: *с Каря(б)чева*.

У південних українських діалектах картина була дещо інакша. До XVI ст. носії більшості південно-західних українських говірок диспалаталізації *p*', найімовірніше, ще не знали [1: 811-812]. Нечисленні приклади із текстів пізньої давньоукраїнської доби носять все ж спорадичний, а не системний характер (пор. у Євсевієвому Євангелії *лазору гр-ди, стирю* замість *стироу* [4: 29]. Не відзначено жодного випадку ствердіння *p*' у п'яти галицьких грамотах, написаних у Львові протягом 1382 – 1413 рр.: .....–., ... , ... (хоч тут же •ε•••••, ...), ... , ...–....., ... •••ε••• , ...ε•••••. Прийменник/префікс *при* вживається тільки з дієзним • [20: 263-272]; у перемишльських (1353-

1395): *го(с)по(да)р*–, *двор–не*, *узор(д)р–ть*, але *Гры(ц)ковою*, *присудили*, *пры* [21: 62-64]; у молдавських грамотах XIV-XV ст. написання *ра*, *ру* – непоодинокі: ••••••••, •ε••–•••, ••••••••, проте В. Ярошенко не схильний пов'язувати їх виключно із розмовною буковинською стихією. Вплив середньоболгарської орфографії – очевидний [22: 20]. Н. Антошин такі написання пояснює білоруським впливом [23: 27]; не відбито твердість *р* у Кам'янець–Стромилівському Євангелії 1411 року [24: 531-540].

Зберігання м'якого *р'* в кінці та в середині слів відзначає у закарпатських текстах - XVI - XVII ст. І. Панькевич: *царь*, *теперь*, *гурько*, *из шатря*, *пряця* [25: 176]. У XVI – початку XVII ст. в галицьких текстах також домінують написання з м'яким *р'*. Наприклад, у документах Ставропігійського братства, як відзначає Г. Шило, твердий *р* фіксується кілька раз лише в слові *писара*, решта написань (наведено кілька десятків) відбивають м'якість *р'* [26: 55]. Не можна однозначно потрактувати твердість чи м'якість *р* у пам'ятці з Півдня Холмщини 1687 р. У прийменнику/префіксі *при* послідовно пишеться *ы*, проте, зважаючи на численні поплутування *и* - *ы* після інших приголосних, а також на написання слова *порядок* (4 випадки) тільки з *я*, при лише одному *писара*, логічно буде припустити, що такі написання *прыказаны(и)*, *пры(и)няти* відбивають не ствердіння *р*, а поплутування *и* - *ы* [27: 559]. Однак уже в XVII ст. у творах письменників, вихідців із Західної України (Андрія Скульського 1630, Йоанікія Волковича 1631, Памви Беринди 1616), ствердіння *р* дослідники відзначають у всіх позиціях: *twarъ*, *zwěrъ*, *pastyra*, *zora*, *wdaraj*, *troch*, *wladaru*, *uzru*, *změrjaty*, *pastyrja* [28: 355-356]; у Транквіліона-Ставровельського: *въ мору*, *цесаръ*, *кесару*, *пастыру*, *позру*, *узру*, *звѣрами*, *косаръ*, *косаромъ* [29: 39].

У південно-східних пам'ятках від XVII ст. відзначається строката картина вживання *р*: з одного боку – чітке розмежування при передаванні твердості/м'якості, а з іншого часті випадки диспалаталізації. Такі написання зафіксовано в Лохвицькій книзі [30: 10]. У Пирятинській книзі спостерігаємо тенденцію до переважання палатальних написань *р'*, наприклад, жодного разу ми не відзначили твердість *р* у слові *уряд* (всього 28 уживань), а також показові приклади: *гарячий* 2, *врядовымъ* 3, *въ порядку* 4, *писарь* 430, хоч при цьому написання міста Пирятин та прикметника від нього переважає із диспалаталізованим *р*: *ператинскимъ* 2, *в Ператинѣ* 125, але *пирятинский* 429, сюди також *арандара* 2, *Хведорыха* 3, *поратую* 124 [31]; полтавські: *писареву* 4, *на врьд* 4, *писара* 19, *у господара* 73, *порадку* 74 [32]; *зо урядомъ* 54, *прятти* 55, *на врьдъ* 55, *генъвара* 56, *отъ господара* 63, *въ порадку* 64, *зъ порядку* 66 [33]. У наведених прикладах із полтавських книг впадає в око відсутність написань з *-ры-*. У відомих нам текстах не відзначено жодного випадку. Це може бути підтвердженням того, що в живому мовленні писарів полтавських книг *р* повністю не депалаталізувався. Цілком превалюють написання з м'яким *р'* у слові *уряд*. Наведені приклади із південно-східного ареалу, мабуть, слід пояснювати неорганічністю тут цього процесу. Населення цього регіону у XVI-XVII ст. не було однорідним. Значний відсоток становив прийшлий елемент, певне, немалий він був і з Полісся. Справи із Лохвицької, Пирятинської та Полтавської канцелярій вочевидь відображають поліські ознаки, і вельярне *р* в документах – цьому підтвердження. Проте, думаємо, що то не було відбиттям живої риси, а найочевидніше, тодішньої орфографічної традиції.

Таким чином, вельярна вимова *р* є від постання північнополіською (південнобілоруською) рисою, що відображена у найдавніших писемних пам'ятках. Ця особливість стала неписаною орфографічною нормою у канцелярії Великого князівства Литовського і швидко поширювалася на суміжні землі. Від XIV ст. у пам'ятках із Полісся і власне з усієї Білорусі дослідники відзначають вельярний звук [р]. Натомість у текстах із південно-західного наріччя (галицьких, перемишльських, буковинських, південноволинських) української мови м'який [р'] зберігається аж до початку XVII ст. З часом поліська консонантна риса поширюється на південь українського мовного простору і в пам'ятках XVI - XVII ст. з південних наріччя стає досить часто вживаною. Проте, не маючи розмовного підживлення, на українському півдні нормою так і не стала. В цілому ствердіння *р* охопило все Полісся, однак хронологічно неоднаково. В цілому погоджуючись із Ю. Шевельовим щодо запропонованої хронології веляризації *р*, стосовно Східного і Середнього Полісся, Волині, Підляшшя, Поділля та Наддністрянщини [1: 812], все ж висловимо окреме міркування про початки цього процесу на Західному Поліссі. Дуже ймовірно, що носії волинських племінних діалектів (принаймні в їх північній частині) разом із рештою протополіських – деревлянським та дреговичьким – були твердоерими у передписемну епоху. Пізніше, внаслідок потужної колонізаційної хвилі з українського півдня, разом із експансією інших південноукраїнських особливостей на західнополіський мовний простір було привнесене і м'яке *р'*. Можливо, в контексті сказаного, і є сенс об'єднувати в часі ствердіння *р'* для Західного Полісся і Наддністрянщини, але датувати бл. 1600 р. [1] дуже непросто. Дійсно пам'ятки з Галичини в кінці XVI – на початку XVII ст. ще утримують м'який *р'*, але західнополіські тексти середини XVI ст. уже в більшості випадків відображають твердість *р*. Тобто, за даними писемних пам'яток, веляризація *р* на Західному Поліссі розпочалася щонайпізніше в першій половині XVI ст. Проте й ці міркування не можуть бути прийняті за остаточні, оскільки саме західнополіські тексти різьоме протиставляються на твердоері – їх абсолютна більшість, авторами яких були або люди вчені, або писарі місцевих канцелярій, та м'якоері – їх кілька (приписки на друкованих книгах), але з огляду на абсолютно точну їх локалізацію та факт постання з-під руки людей малописьменних (наявність описок і помилок), вони мають неабияке значення для висновків щодо побутування і локалізації мовного явища. У цих приписах *р'* послідовно м'яке. Тому висновки напрошуються двоєкі: 1) йдучи тільки за статистичними підрахунками відображення явища у пам'ятках, час ствердіння західнополіського *р'* однозначно потрібно перенести на більш ранній період, як мінімум – перша половина XVI ст., а не 1600 р. (всупереч Ю. Шевельову [1: 812]); 2) цілком правдоподібним (саме в цьому випадку) видається нам припущення про певну невідповідність у кінці XVI – на початку XVII ст. переважання деяких мовних фактів у західнополіських пам'ятках їхньому реальному

поширенню. Якщо писарі приписок на Євангеліях та Апостолах кінця XVI ст. дійсно були місцевими (Торчин, Іваничі в той час Володимирського повіту та Ратне, Ветли Любешівського р-ну), то треба визнати м'яку вимову *р'* тогочасними мешканцями цих населених пунктів як незаперечну. У такому випадку дата Ю.Шевельова 1600 р. для ствердіння *р'* буде навпаки надто ранньою для цього регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
2. Жовтобрюх М.А. Фонетика // Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 65-329.
3. Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. – К.: Наук. думка, 1988. – 277 с.
4. Німчук В.В. Київський Псалтир 1397 року – пам'ятка північного діалекту української мови. // Український діалектологічний збірник. Книга 3. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 218-231.
5. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови // Записки Наукового товариства імені Шевченка 229/1995. – С. 251-271.
6. Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wolyńskie XIV-XV wieku. – Kraków, 1934. – 174 s.
7. Бузук П. Говірка Луцької євангелії XIV ст. // Збірник комісії для дослідження історії української мови. Т. 1. – К., 1931. – С.111-135.
8. Атлас української мови. Т. I. – К.: Наук. думка, 1984; Т. II. – К.: Наук. думка, 1988; Т. III. – К.: Наук. думка, 2002.
9. Никончук М.В. Лексичний атлас правобережного Полісся. – Київ-Житомир, 1994. – 200 к.
10. Карский Е.Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. Выпуск первый. Исторический очерк звуков белорусского языка. М.: Издательство Академии наук СССР, 1955. – 475 с.
11. Векслер Пол. Гістарычная фаналогія беларускае мовы. – Мінск, 2004. – 254 с.
12. Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходяга Палесся: Фанетычны нарыс. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 127 с.
13. Скопненко О.І. Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан. – К., 2001. – 173 с.
14. М'якишев В. З виступу на VI Конгресі МАУ (Донецьк, червень 2005).
15. Акты Минскаго гродскаго суда 1582-1590 гг. // Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. Т. XXXVI. – Вильна, 1912. – С. 1-12, 27, 361.
16. Zoltan A. Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása. – Nyiregyáza 2004. – 554 c.
17. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: Ист.-диалектол. очерк. – Л.: Наука, 1972. – 654 с.
18. Fałowski Adam. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. – Kraków, 2003. – 196 s.
19. Клімау І.П. Мова перекладу Євангелія В.Цяпінскім. Аўтарэф. канд. дис. – Мінск, 1997. – 22 с.
20. Молдован А.Н. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV - начала XV в. // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – Москва: Древнехранилище, 2000. – С. 261- 276.
21. Купчинський О.Л. П'ять староукраїнських грамот XIV ст. // Мовознавство. – №1. – 1986. – С. 62-65.
22. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV-XV в.в. – К., 1931. – 93 с.
23. Антошин Н.С. Язык молдавских грамот XIV-XVI веков. Автореф. докт. дис. – Л., 1961. – 34 с.
24. Крыжановский Г. Каменец-Стромиловское евангелие 1411 года и волыньское наречие в XIV-XV вв. // Волинские Епархиальные ведомости. Вып. 17. – 1886. – С. 502-509; Вып. 18. – 1886. – С. 531-540.
25. Панькевич І. Закарпатський діалектний варіант української літературної мови. // Slavia, г. XVII. – №2. – 1958. – С. 171-181.
26. Шило Г.Ф. Деякі фонетичні явища галицько-волинського діалекту за пам'ятками XVI-XVII ст. // Наукові записки Дрогобицького педінституту ім. І.Франка. – Дрогобич 1962. – С. 41-56.
27. Мойсієнко В.М. Пам'ятка української мови з півдня Холмщини. // Slavia orientalis. – T.LII. cz. 4. – 2003 – С. 553-562.
28. Łeśiów Michał. Właściwości fonetyczne ukraińskiego języka pisanego XVII i początku XVIII wieku. // Slavia Orientalis. Rocznik XIV. – №3. – 1965. – С. 347-362.
29. Шимановский В. Очерки по истории русских наречий. Черты южнорусского наречия в XVI-XVII в.в. – Варшава, 1883. – 107 с.
30. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. Підгот. до вид. О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило. – К.: Наукова думка, 1986.
31. Пірятинські актові книги // Стороженки, фамильний архив Т.6. – К., 1908.
32. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в., изд. В. Модзалевским. Чернигов 1912.
33. Из протоколов Полтавского полкового суда (1674-1690). // Лазаревский А. Замечания на исторические монографии Д.П. Миллера о малорусском дворянстве и о статутных судах. – Харьков 1898. – С. 54-57.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Мойсієнко В.М. Отражение фонемы /р/ в памятниках письменности северноукраинского ареала XVI-XVII ст.

В статье осуществлена попытка на основании анализа письменных источников из Полесья и сопредельных территорий в XVI-XVII в. определить ареал депалатализации фонемы /р/ и выявить очаг инновации.

В.М. Мойсієнко. Відображення фонемі /r/ у пам'ятках північноукраїнського ареалу XVI-XVII ст.

Moysiyenko V.M. The reflection of a phoneme /r/ in written works of north ukrainian areal of XVI-XVII centuries.

On the basis of Polissya and its neighbouring territories written works analysis of XVI-XVII centuries the paper makes an attempt of outlining a phoneme /r/ depalatalisation areal as well as determines the initial place of its functioning.